

Jaroslava Janáčková

Přilba hlíny

Zvykli jsme si na ten titul jako na sousloví uhrančivé znělosti. Pokud bychom nepatřili mezi znalce poezie a díla Jaroslava Seiferta, tušíme, že ta dvě slova patří k válce, ale nevíme přesně, jak /což začne být důležité třeba od okamžiku, kdy máme název sbírky vyložit anebo přeložit do cizího jazyka/. Znalci básnickových knih, zvláště ti z kraje pod Řípem, by mohli mít sklon vidět za "přilbou hlíny" horu Říp. Báseň Říp v okně, věnovaná ve sbírce výhledu k mýtické hoře Čechů, by takovému výkladu mohla nahrávat. /Silueta Řípu je ostatně také na plátěném přebalu Přilby hlíny, vydané v práci roku 1946 a označené jako "třetí, definitivní vydání" a rovněž v kresbě Richarda Wiesnera na obálce téže knihy./

Název sbírky u básníka toho formátu, jakým je Jaroslav Seifert, však sotva bude ztotožnitelný s jednou představou, byť se vztahovala k symbolu Čech anebo odkazovala k válce /k vojákům, kteří přilbou hlíny vzdávají čest pohřbívaným padlým kamarádem, anebo s hrstkou rodné země odcházejí, kam jsou vedeni.../

Název sbírky bude v každém případě víceznačný. Ale i to významové rozpětí je zapotřebí aspoň hypoteticky opsat tím, že ve sbírce zjistíme výskyt slov tvořících její název.

V básních je těch míst nemnoho. Slovo "přilba" najdeme jenom dvakrát v téže básni a navíc v jediné, vstupní strofě, k tomu ještě ve významu přeneseném: "I mrak je přilbou, / bouře vykřeše / z ní jiskry hvězd, / planoucích na střeše. / I mrak je přilbou." /V těch nocích nad Prahou, Přilba hlíny, Práce 1946, s. 49; odtud i další

citace, pokud neuvedeme jinak./ Slovo přilba se v této básni dál už neobjeví, ale svou zvukovou podobou udalo ladění textu, v němž k soběpoutají pozornost slova kumulující souhlásky r-ř, s-š, z-ž /vytřeštěný, střeží, opře stín, máš kol svých věží/. Mrak, který je přilbou, takto uvádí vidinu města, v němž se zjara mraky mění v květ a kde se teď všechno mobilizuje k bdělosti, kde "mrtví ne-
spí,/ střeží s odâyhou / záludné nebo / tmící se nad Prahou". Tak i zvukové ovzduší básně potvrzuje v substantivu přilba význam ochrany, zprvu jen tušený.

Sporadicky se také ve sbírce vyskytuje slovo s přilbou souznačné: helmice /nikoli v podobě běžnější, ve tvaru helma/. Toho je však užito vlastně jako termínu, v souvislosti s vojáky, obránci vlasti. Patří k rámcovému motivu v básni Jednou, ach jednou... /"Šlehaly vojáky do helmice / rozkvetlé větve jabloní" - s. 45-6./

Podstatně lépe je na tom jméno hlína. Vyskytuje se ve sbírce /nepočítaje název/ také pouze dvakrát, ale zato ve dvou básních různých, které navíc zaujímají významné místo v kompozici celku: napřed v Písní o rodné zemi, která patří k nejznámějším číslům sbírky a stojí hned v čele oddílu Zhasněte světla, navíc v pointě básně /"Naposledy kolem tvého spánku/ padne prudce její hořká hlína"/. A pak v básni předposlední, nazvané 28. říjen 1945 /"A slyšíme hlas nesmělý / na ústech padlých z hlíny,/ jako by v zubech drželi / útlý stvol kopretiny"/.

Teprve když opustíme Seifertovy verše a jako dbalí čtenáři vezmeme v úvahu motto umístěné za titulním listem, najdeme konečně dvě slova stojící v názvu sbírky pohromadě, i když ve znění poněkud odlišném. Motto ke sbírce Přilba hlíny /ve 3. vyd. z roku 1946/ zní: Každý voják nabral do přilbice hlíny a vysypal ji na tom vybraném místě.

historie českých pověstí od Aloise

Básník tedy uvedl k jednomu prameni svého názvu, (Dotvrdil 2074/19) takto, co napověděla báseň Růžový palouček, umístěná ve finále sbírky: veliký lyrik našeho věku si v letech 1937 až 1945, kdy přílba hlíny v návaznosti na české dějiny rostla, četl také v Jiráskovi, v jeho eposejním cyklu národních pověstí.

V onom díle, právě devadesátiletém, se vypráví o nejedné bitvě, o mnoha válkách a vojenských taženích. Kterápak z pověstí v Jiráskově podání poskytla Jaroslavu Seifertovi titul, fungující jako svorník pro lyrický letopis jednoho historického osmiletí?

Byla to pověst o Žižkovi, její třetí část. Přehled vítězných tažení vojevůdce, který již pozbyl zrak, musel se vzdát koně a nechat se vozit na voze /příčemž mu nejvěrnější podhejtmané a "věrní bratří" "všechna položeni popisovali"/, zde vrcholí výjezdem do Uher, nejnebezpečnějším, ale také zdařilým. Po téhle bitvě, když se slavný vojevůdce podle Jiráska "Moravou vrátil do Čech a přes Litomyšl za Vysoké Mýto přitáhl, poručil, aby zarazili. Nastávaloť poledne, čas odpočinku a oběda. Sám byl také unaven. Tu bratří ohtějíce mílému vůdci nějakou libost učiniti, upravili mu místečko, kde by mohl pohodlně odpočinout a pojísti.

Každý vojín nabral do své helmice hlíny, jednou i několikrát, a vysypal ji na tom vybraném místě. Sta a sta helmic hlíny se tu nakupilo, a nežli chvíle minula, vypínal se tu pahoreček navrchu rovný. Sem pak Žižku zavedli a tu poobědval." Jirásek pokračuje, že chlumeček nerozmetali, když vojsko táhlo dál, "ten zůstal a zachoval se tu až po dnešní den a po dnešní den říkají mu všude po okolí Žižkův stůl".

V poznámce pod čarou Jirásek topograficky upřesňuje, že Žižkův stůl je při silnici z Luže do Nových Hradů u vesnice Bílý kůň. Že je to "zemitý násep travou porostlý základu kruhového, přes

metr vysoký, asi 8 metrů široký. Svršek je skoro úplně rovný". Dvě řady stromů prý tvoří věnec kolem pověstného "stolu" a místo je chováno v dávné vážnosti. Připomínáme Jiráskovu národní pověst, místně zakotvenou, jen aby vynikl posun lyrikův. Zatímco vypravěč z konce minulého století svou epickou fikci postupně zpřesňoval a navíc pomocí vysvětlivek pod čarou doplňoval a místo památného holdu identifikoval, tvůrce občanské lyriky vyjímá pouze necelé dvě věty z Jiráskova vypravování, vytrhuje je z epické soudržnosti a z historicky určené chvíle je posouvá do času národního mýtu - do času starých českých pověstí /bez bližšího určení/.

Seifertův posun dvou zkrácených vět mimo původní kontext, posun k náznaku a k nápovědi, tak typický pro lyriku, je markantnější, známe-li Jiráskovy Staré pověsti české s ilustracemi Věnceslava Černého. Motiv, který upoutal Jaroslava Seiferta, je tam vyobrazen - a navíc doprovázen dvouvětím s touž vynechávkou, jakou jsme zaznamenali v mottu k Přilbě hlíny /ilustrace V. Černého je ve 2. vyd. Jiráskových Starých pověstí českých z roku 1899 za s. 266/.

Dvojice slov přilba hlíny nabývá v konfrontaci s pověstí o Žižkovi nového významu: může jít o hold vojevůdci, který vítězně vyvedl svoje vojsko z nejtěžších bojů /a vedl historická tažení, sám slepý a oslabený/. Obdobný rozměr Seifertova sbírka - aspoň do svého třetího vydání - má. Tento význam měl však být pouze naznačen, nikoliv doložen nebo utvrzen jakožto význam ve sbírce dominantní či hlavní. Proto ten znejasňující odkaz k Jiráskovi, a proto dvojí obměna výrazu helmice slovem přilba, přilbice.

Jak je patrné z úryvku Jiráskovy pověsti, "helmice hlíny" tam mají také svou eufoničnost a pěkně se ta dvě slova včleňují do rytmu Jiráskových vět. Proč Seifertova záměna helmice hlíny za přilbi-

ce a přilbu hlíny? Je to záměna bezděčná? Básník přece mohl citovat po paměti. K odpovědi na tuto otázku chybí zatím pramen. Neznáme eventuální básnickovy náčrty, nevidíme do textové krystalizace, kde by bylo možné shledat tvůrčí záměrnost v nahrazování Jiráskových výrazů slovy synonymními, leč jinými. I za těchto okolností jsme však právi i povinni se ptát, znajíce básníkův pramen nejelementárnější a základní, naši společnou mateřštinu. Uplatnit tedy měřítko jazykově slohová.

Lze předpokládat, že v jazykovém ^(Mělo být přilba třít) cítění národního básníka ^{(za} časů ohrožení rodné země a státu se výraz helma stal cizorodým, připomínaje německý původ a slovo německé; jiráskovská helmice se stala znakem pro vojáka /který byl vyveden do pole, ale bez boje vrácen domů/; přilba znakem ochrany a přilbice znamením holdu. Že Seifertovo sémantičko-stylistické hodnocení slov helma-helmice - přilba-přilbice reflektovalo obecnější jazykové povědomí, dosvědčují slovníky jazyka českého počínaje Jungmannem po dnešek.

Lze v nich vystopovat, že slovo přilba, u Jungmanna přítomné pouze ve výkladu helm-helma, se prosadilo v dané čtveřici na přední místo, zatímco slovo helma prodělalo cestu spíš opačnou /Jungmann podotýkal, že jde o výraz spíš původu slovanského než jinojazyčného, ale novější slovníky zaznamenávají u tohoto slova německou provenienci/.

Dvojici přilbice-přilba rozlišil Jaroslav Seifert tak, že v kontextu "starobylého" motta použil tříslabičné /a třeba trochu archaicky či slavnostně pocíťované/ přilbice, kdežto v názvu sbírky dvouslabičné přilby. Slova, které mimo kontext zní /nám/ neutrálně, jako základní pojmenování i pro věci nejobyčejnější /přilba pro moto cyklisty/. Ve dvojici se substantivem hlína však uplatní mimo jiné svůj zvukový náboj, nesený souhláskou ř i skupinou hlásek "přilb", kon-

trastovaný se slabikou "hlí" i s celým slovem, jež obsahuje dvě i: hlíny.

Jestliže jsme se dovolávali v této argumentaci slovníků jazyka českého z posledních desetiletí, dodejme, že posun tam za-
fixovaný se patrně děl i působením Seifertovy sbírky a jejího ná-
zvu. Jedinečný básnický výtvar, vzešlý z mnoha zdrojů, se sám stal
pramenem.

Ať už titulu přilba hlíny "rozumíme" /představující si ten
významový okruh reminiscencí, který jsme tu zachytili/, anebo se
spokojíme s neurčitými nápověďmi, jaké vychutnáváme právě při lyri-
ce, samo spojení těch dvou slov už svou zvukovou kvalitou modelu-
je naše povědomí národního jazyka. A také náš pocit, že výtvo-
ry lidí /i případnou ochranu vojáka/, jež zastupuje slovo přilba,
lze sladit s elementy přírody a země.

(Zápis z jednání 1984)